

МРНТИ 16.21.07

М.Қожанұлы

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент

ҚАЗАҚ ОНОМАСТИКАСЫНДАҒЫ ФАЛЕРОНИМ БАҒЫТЫ ТУРАЛЫ БІРЕР СӨЗ

Аннотация. Мақалада қазақ ономастикасындағы әлі зерттелмеген фалероним сала-сындағы әскери айырым белгілері алынып, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (одан әрі – Университет) эмблемасы құрамындағы жеке-жеке элементтердің семантикасы танымдық тұрғыдан ұсынылады.

Тірек сөздер: фалероним, әскери символика, әскери терминология және әскери номенклатура.

М.Кожанулы

Кандидат филологических наук, доцент

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФАЛЕРОНИМИИ В КАЗАХСКОЙ ОНОМАСТИКЕ

Аннотация. В статье рассмотрены еще не изученные в казахской ономастике военные знаки различия в области фалеронимии. Познавательно представлена семантика отдельных элементов в составе эмблемы Национального университета обороны (далее – Университет) имени Первого Президента РК – Елбасы.

Ключевые слова: фалероним, военная символика, военная терминология, военная номенклатура.

M.Kozhanuly

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

SOME ISSUES OF PHALERONYMY IN KAZAKH ONOMASTICS

Annotation. The article considers military insignia in the field of phaleronymy that have not been studied yet in Kazakh onomastics. The semantics of individual elements in the emblem of the National Defense University (hereinafter referred to as the University) named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy is presented in an informative way.

Keywords: phaleronym, military symbolism, military terminology, military nomenclature.

Қазақ халқының тарихи және ұлттық дүние танымның қалыптасуында белгілі рөл атқарған, тарихи-мәдени және рухани мұра ретінде зерттелмей келе жатқан құндылықтарымыздың бірі – рәміздер мен рәсімдер.

Академик Ә.Қайдар: «Рәміздер деп отырғанымыз – түркі, моңғол т.б. алтай тобына жатағын көшпелі тайпалар мен ұлыстардың тұрмыс-салтында сонау көне замандардан бері келе жатқан, о баста көшпелі елдердің мал шаруашылығына қатысты меншіктілікке, одан дамып, аталық, рулық, тайпалық, ұлыстық жіктелуге байланысты пайда болған сол

меншіктілік пен өзара жіктелуді тұрақты түрде айқындап, айыру үшін зеректікпен ойлап табылған символдық белгілер» [1, 128], – деп жазғандай, рәміздер мен рәсімдер атауларын лингво-танымдық тұрғыдан зерттеу – қазақ тіл білімінің өзекті мәселелерінің бірі.

Отандық және шетелдік тіл білімі саласында рәміздер туралы сөз етілгенімен, ал рәсімдер¹ атауларын тарихи тұрғыдан қарастырылғаны болмаса, оның тілдік немесе танымдық тұрғыдан кеңінен сөз етілмегені белгілі.

Біздіңше, қазақ халқы күні кешеге дейін жаугершілік жағдайда өмір сүріп, өз елін, жерін, тәуелсіздігін қорғауда рәміздер мен рәсімдер жетекші рөл атқарғаны белгілі. Әсіресе, рәміздер мен рәсімдерді табыстау, марапаттау кешегі Ұлы Отан соғысы жылдарында кеңінен орын алды. Осы тұрғыдан келгенде, біз рәсімдерді ономастикасының фалероним саласы ретінде таныдық, ал рәсімдер атауларын зерттеуді ғылымда фалеристика делінсе, ал қазақ ономастикасында тілдік-танымдық тұрғыдан фалероним («фалер» – награда, «оним» – атау, награда атаулары туралы) зерттелмеген тың саласы екені белгілі².

Фалероним термині туралы ономастикалық Сөздікте: «Фалероним – Собств. имя любого ордена, медали, знака отличия» [2, с.140], – делінсе, ал Ғаламторда: «Фалеристика коллекционирование орденов, медалей, значков, любых нагрудных знаков (в том числе почётных, юбилейных, ведомственных, об окончании учебных заведений и т. д.), а также наука, вспомогательная историческая дисциплина, занимающаяся изучением истории этих предметов, их систем и их атрибуцией» [3], – деп одан әрі нақтылайды. Сондай-ақ, Ғаламторда асты сызылған жолдарға мынадай қосымша анықтама берілген: «1. спец. Вспомогательная историческая дисциплина, изучающая историю орденов, медалей, знаков отличия. || Ср. БОНИСТИКА, ГЕРАЛЬДИКА, НУМИЗМАТИКА, СИГИЛЛОГРАФИЯ, СФРАГИСТИКА. 2. Коллекционирование нагрудных значков и знаков, а также жетонов (сувенирных, юбилейных и т.п.)» [4], – дегендей, жоғарыдағы фалероним туралы анықтамаларды бір арнаға жинақтасақ, онда орден, медаль, айырым белгісі, кез келген кеуде белгілері, эмблема, нышан, жетондар т.б. награда атауларын зерттеу, бір сөзбен айтқанда, фалероним – жаратылыстану, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарының тоғысқан жерінен пайда болған, нақтырақ айтқанда, ономастика ғылымының бір саласы.

Рәсімдерді марапаттаудың шығу тарихына үңілсек, сонау жаугершілік заманынан бастау алады десек, қателеспейміз және бұл дәстүрлі рәсімдер марапаттау қай елде болмасын күні бүгінге өз жалғасын табуда. Сондықтан рәсімдерді ең алдымен, әскери рәсімдердің айырым белгілерінен бастауды жөн көрдік.

Жалпы, әскери ғылым тілін *әскери символика*, *әскери терминология* және *әскери номенклатура* деп үшке бөліп қарастыруға болады. Бұлардың әрқайсысының мағыналық, құрылымдық және танымдық жағынан өзіндік ерекшеліктері болғанымен, бір-бірімен тығыз байланысты. *Әскери символика* – өз елінің символикасы негізінде армиясының әскери таңбаларын белгілейтін таңбалар жүйесі.

Әскери рәміздер мен рәсімдер – мемлекеттің Қарулы Күштерінің әскери құрамалары мен бөлімдерінде қабылданған рәміздік белгілер мен дәстүрлі рәсімдер: жауынгерлік ту, жалау, әскери ауыспалы байрақтар, әскери нышандар (символ, таңба, эмблема) және әскери айырым белгілері жатады [5, 615].

«Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, басқа да әскерлері мен әскери құралымдары әскери қызметшілерінің әскери киім нысаны және айырым белгілері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 25 тамыздағы № 144

¹ Ескерту: Біз рәсімдер деп, әскери және бейбіт уақытта берілетін түрлі марапаттар (орден, медаль, әскери және құрметті атақтар т.б.), айырым белгілер және кез келген кеуде белгі атаулары т.б. тұрғыда қарастырдық.

² Ескерту: Фалеронимді (оның ішінде рәмізді) тарихи тұрғыдан немесе мақала аясында сөз етілгені болмаса, қазақ ономастикасында оны арнайы тілдік не танымдық тұрғыдан сөз етілген қазақ не орыс тілінде жазылған диссертациялық жұмыстарды кездестіре алмадық.

Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, басқа да әскерлері мен әскери құралымдары әскери қызметшілерінің әскери киім нысаны және айырым белгілері үлгілерінің сипаттамалары мен суреттерінің 8-тармағы негізінде Қарулы Күштердің және әрбір әскери оқу орнының эмблемасы, айыр-ым белгітаңбалары болуы керек және оны бағынысты мемлекет органдар бекітуі тиіс.— деген жолдарға сүйене отырып, «Ұлттық қорғаныс университетінің айырым белгілерін және кеуде белгісін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің 2014 жылғы 18 наурыздағы № 112 бұйрығымен бекітіліп, Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Нормативтік-құқықтық кесімдердің мемлекеттік тіркеудің тізіміне 2014 жылғы 18 сәуірде № 9348 болып енгізілді (төменде бекітілген Университеттің үлкен эмбле-масының суреті қоса беріліп отыр).

Мақала көлеміне орай, біз, бұл жерде қазақ ономастикасында әлі де зерттелмеген фалероним саласын әскери айырым белгілері аясында алып, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (одан әрі – Университет) эмблемасы³ құрамындағы жеке-жеке элементтерді семантикасын танымдық тұрғыдан ұсыну арқылы сөз егуді жөн көрдік⁴. Сонымен:

 алтын күн – күннің өрнектелген түркі стиліне келтірілген бейнесін (білім және ақыл-парасат белгісі);

 семсер (қарулы күрестің дәстүрлі белгісі) – өз Отанын қорғауға әзірлікті;

 талау (білім, ағарту және ілгерілік белгісі) – Университеттегі кәсіби білім деңгейі (жоғары білімі және жоғары оқу орнынан кейінгі әскери білімі бар офицерлерді даярлау);

 бас киім және бас киім тәжісі немесе сақтардың алтын дулығы (жоғары әскери мәртебесі бар, жауынгер – көсемнің атрибуты) – тарихи дәстүрлердің, өз Отанын қорғау бойынша әскери борышқа деген адалдық сабақтастығын;

 геральдикалық қалқанның нысаны (ашық кітап түріндегі таңбабадерлі қалқан) – Университеттің тиістілігін және еліміздің оқу орны ретіндегі мәртебесін көрсететін әскери геральдикалық жүйенің элементі;

геральдикалық қалқанның ішіндегі көгілдір түс – тазалық, ақыл-ой, тұрақтылық белгісін;

 ұлттық алтын түсті ою-өрнегі (қазақ халқының мәдени шежіресі болып табылады) – ұлттық дәстүрдің белгісін;

алтын түс – айбындылық, атақтылық, адамгершілік және тұрақтылық белгісін бейнелейді;

 Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің таңбасы (эмблемасы);

 Мына сурет Университеттің кіші эмблемасы. Университеттің тұрақты және уақытша құрамдарында кіші эмблеманы жеңдегі белгіні тағып жүру міндетті, (егер көзделген жағдайда, жағаға, түймеге және көйлек қалтасына бекіту үшін жасалған тері негізіндегі жеңдегі белгі);

 Алтын түсті өрнекпен айналасы көмкерілген кіші эмблеманы университет басшысы;

 Жіңішке сызықпен жүргізілген кіші эмблеманы университеттің тұрақты және уақытша құрамдары тағады.

Жоғарыдағы Университет эмблемасының жеке элементтерінің мағынасын танымдық тұрғыдан, біріншіден, офицерлерге әскери-патриоттық тәрбие беру, екіншіден, фалероним саласын тілдік-танымдық тұрғыдан зерттеу бағыты үшін оларды нақты мысалдармен беруді орынды деп санадық.

Геральдика заңы бойынша күн бейнесі байлық пен берекенің нышаны болып есепте-

³ Ескерту: Біз бұл жерде оқырманға түсінікті эмблема сөзінің анықтамасын Ғаламтордан алынған ақпаратпен шектелдік. Эмблема (грек. *emblema* – дөнес әшекей) – қайсыбір ұғымның, идеяның, бейненің, т.б. шартты немесе символикалық суреті (<https://kk.wikipedia.org/wiki/эмблема>).

⁴ Ескерту: Университет эмблемасын жасаған – Ғылыми-зерттеу институты Әскери тарих бөлімінің бастығы, запастағы подполковник, дизайнер Қ.А. Бисенов

леді. Ал эмблемада алтын күн – білім мен ақыл-парасаттылық белгісімен қатар, күн – нұрлы шуағын шашып тұрған ортақ әлем тұрғысында бейнеленген.

Эмблемада кесу, шабу қаруының түріне жағатын *семсер* қарулы күрестің белгісі ретінде бейнеленсе, ал *алау* – оқу-білім, ғылымда үздіксіз білім берудің белгісі ретінде бейнеленген.

Эмблемада әскери мәртебесі бар жауынгер басшысының атрибуты бас киімі ретінде *дулыға* бейнеленсе, ал *ашық кітап* түріндегі таңба *бедерлі қалқанды* аспан тектес көк түспен бейнелеуі тазалық, ақыл-ой, тұрақтылық белгісі ретінде алған.

Эмблемада – шенбер түрінде берілген алтын түсті ұлттық ою-өрнек. Қазақ халқының қолданбалы өнерінің мәдени шежіресі – өрнек арқылы бүгінгі білімді де, білікті де қазақ елінің офицерлерін әлемге мақтан ету.

Эмблемадағы бүркіт бейнесі тәуелсіздік алып, қанатын қомдаған қазақ елінің әлемдік өркениет биігіне талмай ұмтылып, талассыз жетуін тілеген игі тілекпен бірге [6, 33], туған ел шекарасын «жерде де, көкте де, теңізде де» қорғау деген ұғымын білдіреді.

Классикалық геральдика ережесіне сәйкес, Университет эмблемасына алтын металын қолданылды. Бұның басты себебі, эмблемада бейнеленген алтын түс айбындылық, атақтылық, адамгершілік және тұрақтылық белгісімен қатар, күміспен салыстырғанда алтын металының мәртебесі «биіктік» мәнде екенін және химиялық элемент ретінде ел байлығының әлемдік өлшемі тұрғысында қарастырылған.

Жоғарыда Университет эмблемасын айшықтап тұрған жеке-жеке жалпыхалықтық сөздер болғанымен, әскери айырым белгі-таңба ретінде келгендіктен, әскери символикалық терминдер тұрғысында қараған жөн. Егер әскери символика – әскери айырым белгі-таңбалар жүйесінің жиынтығы десек, онда ол әскери белгі – таңбаға қатысты терминдер жиынтығын да білдіреді деген сөз.

Қорыға келгенде, сөз етіп отырған Университеттің белгі-таңбасын *онимді* (*оним* – *грек тілінде ат, атау – астын сызған біз*) таңба ретінде қарасақ, онда ғалым Б. Тілеубердиев: «Онимді таңба деп, онимияны таңбалық жүйе ретінде түсіндіргенде, семиотикалық нысандардың, объектілердің тілдік семантикасына, сипаты мен олардың коммуникативтік қызметіне назар аударылады» [7, 70],– деп атап көрсеткендей, қазақ ономастикасында фалероним саласын қазақтың орден, медаль, айырым белгі, кеуде белгі-таңбасы т.б. (оның ішінде Университет эмблемасы) «жеке жарнама» не «жарнамалық қызмет» рөл атқаратын ең маңызды факторлардың бірі деп, оны қазақтың «МЕН» дегізерлік қасиеттері мен төл мәдениетімізді [8, 30] сабақтастыра отырып заңдастыру – бүгінгі уақыт талабы және оны тілдік-танымдық тұрғыдан зерттеу алдағы міндеттеріміздің бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері / Актуальные вопросы казахского языка. Алматы, 1988. – 15 б.

[2] Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. –2-е изд., перераб. и доп. – М., 1988. –31 б.

[3] Фалеристика. [электрон ресурс] <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. (жүгіну уақыты: 15.05.2016).

[4] [электрон ресурс] <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-58834.htm>. (жүгіну уақыты: 15.05.2016).

[5] Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. –Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. –1 т. – 65 б.

[6] Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. –Алматы, 1999. – 74 б.

[7] Тілеубердиев Б. Қазақ ономастикасының лингвокогнитивтік аспектілері. – Алматы, 2006. – 7 б.

[8] Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. –Алматы, 2003. – 82 б.